

*Самойленко Вікторія
(Дніпродзержинськ)*

Специфіка сюжетотворення в романі Генрі Четтла “Пірс Простак”

За часів Відродження однорідна фабула, притаманна художнім творам попередніх епох, поступово відмирала. Натомість з’являлася фабула багатопланова, що було художнім наслідком нового сприйняття дійсності, яка поставала у різноманітних проявах¹. У фабульній структурі романного жанру відбувалися суттєві якісні зміни, внаслідок чого романи набували певної конгломеративності. “Їх зазвичай, – зазначає дослідник А.В.Ліпатов, – уже не можливо звести до спільного знаменника типу: рицарський, псевдоісторичний, повчальний та ін.”². У цьому відношенні не є винятком і роман Генрі Четтла “Пірс Простак”, в якому автор намагається змалювати різнопланову художню дійсність (умовну, близьку до правдоподібної та правдоподібну). Цей авантюрно-автобіографічний твір містить елементи шахрайського роману та роману звичаїв, а описи побуту пронизують сатиричне начало.

Роман відкривається прологом, у якому автор знайомить читача з екзотичною країною Фессалією – справжнім пасторальним оазисом. Саме в цьому буколичному місці, що змальовується у повній відповідності з канонами геліодорівської традиції, герой-правдолюб знаходить душевний спокій і сенс життя. У пролозі в загальних рисах окреслюється авторський задум: подальші події в романі будуть поєднуватися між собою суб’єктом (головним героєм), від імені якого й вестиметься розповідь. Тут же виголошується і центральна ідея твору, згідно з якою Лицемірство як всеохоплююче явище є одним із найбільш небезпечних пороків.

У пролозі свого роману Четтл (як, до речі, й Ф.Сідні в “Аркадії”) наводить бесіду між “корінними” мешканцями пасторального локусу: пастухом Меналком (хазяїн Пірса) та його другом – Коридоном. Розмова цих героїв, із якої ми, власне, й дізнаємося про Пірса, кладе початок динамічному подієвому ряду, що ґрунтується на епізодах із життя слуги-підмайстра. Меналк і Коридон звертаються до Пірса з проханням розповісти про його службу, про тих людей, з якими йому доводилось зустрічатися, про їхні манери та визначити, які з попередніх місць служби були, на його думку, найкращими³. Ця вихідна, так би мовити “задана”, установка не лише слугує поштовхом до безпосереднього висвітлення основних подій роману, але й окреслює коло тих питань, яких має торкнутися герой-оповідач. Отже, пролог в романі Четтла є одним з ключових елементів сюжетної структури: він визначає тематику, риторичні межі та спрямованість наступної оповіді.

І місце дії (буколічна Фессалія), і діючі персонажі (пастухи, що мають умовні імена) наближають пролог до традиції “високого” пасторального роману, внаслідок чого виникають певні жанрові очікування. Проте замість “історії кохання” увазі читача пропонується “історія слуги”, яка має риси “низового” роману, що в свою чергу пов’язаний із шахрайською прозою. Введення пасторального прологу до непасторального повіствування свідчить про маньєристичний стиль мислення автора, про потяг до контамінації антиномічних елементів, контрастів.

Нагадаємо, що в добу Відродження відбувалося формування “багатопланового роману з паралельними і переплетеними сюжетними лініями, сюжетними відгалуженнями у вигляді вставних новел”⁴. Твір Четтла також має кілька сюжетних ліній. До роману введено три вставні оповідання, які пов’язані між собою і мають споріднені переходи. Перше з них розповідає про вигнання фракійського короля Геленуса та двох його дітей: сина Еміліуса і дочки Родопи, друге – про ті поневіряння й біди, що випали на долю іншого королівського сина Селінуса, а третє – про історію кохання королеви Еліани та Еміліуса. Сюжети цих оповідей, звісно, не можна назвати оригінальними: вигнання законного монарха зустрічається, на-

II. Історико-літературний процес

приклад, в романі Томаса Лоджа “Розалінда. Золотий спадок Евфуеса” (1590), історія “блудного сина” описана у популярному за часів Єлизавети романі Джона Лілі “Евфуес: Анатомія розуму” (1579), а “історії кохання” взагалі були обов’язковим елементом “високого” роману. Однак включення цих оповідань до розповіді простого слуги дозволяє Четтлу подолати усталені жанрово-стильові канони. Разом із прологом та епілогом ці історії формують “високу” лінію “Пірс Простака”, яка постає у вигляді рами та низки “оповідей в оповіданні”.

Основний розповідний потік (дві третини обсягу роману) складає опис тих подій, що безпосередньо стосуються професійної діяльності слуги-підмайстра. Тут відчувається вплив іспанської пікарески: як і герой іспанського шахрайського роману Пірс у пошуках свого місця в житті декілька раз міняє господарів. Проте класична пікареска схема, коли герой, переходячи від одного господаря до іншого, пристосовується до нового середовища, прагматично засвоює життєві уроки⁵, у Четтла суттєво трансформується. Його герой, кожного разу, коли змінює господаря, втрачає соціальний статус, але життєві труднощі й негаразди лише загартовують його. Попри все він залишається вірним високим моральним принципам (правдивим, чесним, відкритим, порядним та ін.).

Інша сюжетна лінія – вигнання фракійського монарха Геленуса та його дітей Еміліуса і Родопи – розпочинається експозицією, в якій наводиться сцена, що містить потенційні передумови для виникнення конфлікту. Геленус проголошує одного зі своїх синів (а саме Еміліуса) спадкоємцем престолу. Віддаючи перевагу одному синові, король тим самим позбавляє іншого титулу, влади, певних повноважень та деяких привілеїв. І це, звісно, породжує значну напруженість у стосунках між синами. Зав’язкою цієї сюжетної лінії слугує момент укладання тайного договору Селінуса з одним із найбільш впливових придворних – Селідонем. Згідно з їхнім задумом короля і його сина Еміліуса планується вбити під час їхнього перебування в маєтку Селідона. Коли Геленус разом з Еміліусом та Родопою, нічого не підозрюючи, приїздять до замку Селідона, заколотники розпочинають реалізацію своїх злочинських планів. Однак

Селініус вирішує безпосередньої участі в кривавій розправі не брати і цілком покладається на свого спільника.

Кульмінаційним у цій сюжетній лінії є той епізод, коли Селідон та його прибічники вбивають супутників Геленуса і заявляють йому та його дітям, що “на них чекає швидка смерть”⁶. Моментом найвищої напруги є промова Геленуса, звернена до заколотників. Він звертається до їхнього сумління, розважливості, почуттів, сподіваючись пом’якшити кам’яні серця. Король завершує свою промову нагадуванням про неминучість покарання за гріхи та проханням не проливати більше крові. Слова Геленуса справляють чимале враження на заколотників і ті вирішують не чинити кривавого вбивства, а лише виганяють монарха та його двох дітей із Фракії.

Розв’язка цієї сюжетної лінії відбувається у фіналі роману за безпосередньої участі головного героя Пірса (тобто, має місце трансформація оповідача в учасника подій). Історія завершується цілком щасливо: Геленус зустрічається зі всіма своїми дітьми і повертається додому.

Із представленої у першому вставному оповіданні сюжетної лінії виростає інша лінія – розповідь про поневіряння й біди Селінуса. Вона розпочинається досить великою за обсягом експозицією, де повідомляється про ті сумні й трагічні події, які мали місце в королівстві після вигнання законного монарха: всупереч попередній домовленості Селінус сам проголошує себе королем, чим викликає велике невдоволення Селідона – регента, який фактично править Фракією, і той вирішує позбутися колишнього спільника. Привід не змусив себе довго чекати: незабаром Селінус і Селідон сваряться через суперечності при розділі скарбів лихваря. Скориставшись ситуацією, останній готує заколот, до якого залучається велика кількість людей (тема заколоту, до речі, висвітлюється і в “Аркадії” Ф.Сідні, і в “Розалінді” Т.Лоджа) Вражаюча промова, яку виголошує Селідон перед державними чиновниками, завершується публічним звинуваченням: Селінуса пропонується судити як державного злочинця за зраду королівській сім’ї.

Зав’язкою цієї сюжетної лінії є вимушена втеча Селінуса до лісу, який постає тут як єдине надійне сховище для людини, котра намагається врятуватися від розлюченого натовпу. Четтл,

II. Історико-літературний процес

як бачимо, використовує доволі популярний романний мотив вимушеного переховування героя у лісі – пасторальному просторі. Нагадаємо, що такий простір у тогочасних художніх творах слугував не лише надійним сховищем, але й своєрідним символом дружби, згуртованості і взаєморозуміння, місцем де знаходять своє вирішення складні політичні та морально-психологічні конфлікти (саме таким, приміром, постає Арденський ліс в романі письменника-єлизаветинця Т.Лоджа “Розалінда”).

Розвиваючи згадану сюжетну лінію, автор розповідає про подальшу долю втікача. Після зради довіреної особи – митника Петруччо – герой та Пірс (який за збігом обставин супроводжує Селінуса), втікаючи від переслідувачів, потрапляють в шторм, однак Фортуна виявляється до них вельми прихильною: зрештою вони опиняються на острові Крит, де також є густий ліс. Саме в цьому лісі Селінус стає свідком розмови двох зрадників, що задумали вбити Еміліуса. Намагаючись захистити брата, герой одержує важкі поранення, але й цього разу доля виявляє до нього свою прихильність: не зважаючи на небезпечні рани він зрештою одужує. Отже, як бачимо, в цій історії Четтл використовує суто геліодорівський мотив втечі, переслідування та шторму, а також кілька романічних штамів: зокрема, підслуховування розмови, одержання важких, майже смертельних ран, дивовижне повернення до життя.

Кульмінаційним моментом слугує та сцена, коли Геленус у напівмертвому юнакові пізнав свого непутящого сина і “щире співчуття охопило його королівське серце”⁷. Ця сцена представлена автором в дусі біблійної притчі про “блудного сина”. Четтл показує, що, хоча проблема “батьків і дітей” існує споконвіку, у всіх непорозуміннях і конфліктах верх беруть зрештою кровні узи.

Розв’язка цієї сюжетної лінії також відбувається у фіналі роману: Селінус (який, нагадаємо, на початку роману був негативним персонажем), переживши серію негараздів і нещасть, ставши жертвою лицемірства і зради та розкавшись у скоєних гріхах, одержує врешті-решт винагороду – стає законним спадкоємцем фракійського престолу. Зауважимо, що історію життя цього “високородного” героя автор-єлизаветинець намагається подати як повчальний приклад, як

життєвий урок для молоді, це й надає його творові властивого для тогочасного роману дидактизму.

Розглянута сюжетна лінія не є, зрозуміло, домінуючою в романі Четтла, проте вона дозволяє суттєво розширити рамки романної оповіді, посилити динаміку розвитку подій. Вводячи до тексту “Пірс Простака” це оповідання, автор, вочевидь, хотів розширити соціальну панораму свого твору: разом з історією життя простого слуги він пропонує читацькій увазі історію падіння, морального переродження і піднесення людини “високого” соціального походження, чие життя також сповнене лихих пригод, смертельних небезпек та несподіваних змін.

Третя сюжетна лінія – історія кохання двох “високих” героїв (Еміліуса і Еліани) – також виростає із оповіді про вигнання короля Геленуса та двох його дітей. За обсягом третє вставне оповідання є дещо меншим, ніж попередні. Зав’язкою в ньому слугує сцена знайомства високородних героїв: Еміліус вступає у рукопашний бій, аби захистити королеву Еліану від нападу її родича, який перевдягся дикуном. Автор зазначає, що молоді люди одразу ж закохалися одне в одного: “... він уявлявся їй не смертним творінням, а якоюсь божественною силою, що прийшла їй на допомогу, вона ж, в свою чергу, вразила його своєю довершеною красою”⁸. Любов з першого погляду, до речі, нерідко можна зустріти в романах елизаветинців (наприклад, в “Евфресі” Дж.Лілі, “Аркадії” Ф.Сідні, “Розалінді” Т.Лоджа). Далі автор розповідає про ті перешкоди, що зустрічаються на шляху закоханих, значну увагу приділяючи описові їхніх душевних страждань, мук, сумнівів, страхів, стану високого емоційного напруження. При цьому Четтл наголошує на тому, що Еліану – королеву Криту, правительку – більше непокоїть думка підлеглих, їх ставлення до іноземця, а Еміліус цілком покладається на випадок, на прихильність Фортуни. Зрештою, подолавши усі труднощі й перешкоди Еміліус і Еліана одружуються, і син Геленуса стає королем Криту.

Таким чином, “високий” шар роману “Пірс Простака” представлений переплетенням трьох сюжетних ліній, які позначені романічними штампами і відвертим дидактизмом.

II. Історико-літературний процес

Слід зауважити, що Зрада, Лицемірство та Брехня є центральними проблемно-тематичними концептами тієї частини роману, де йдеться про життя пересічних людей, соціальних “низів”, злочинського “дна”. До цього, так би мовити, “низького” шару входять чотири історії, які розповідають про розорення королівського придворного Флавіуса, про службу Пірса у маклера і торговця старими речами, про трагедію родини лихваря та про митника Петруччо.

Герой першої історії – королівський придворний Флавіус – надміру довіряє порадам свого слуги-пройдисвіта і внаслідок цього потрапляє в тенета хитрих і жорстоких аферистів: торговця старими речами та лихваря. Разом із слугою вони обманюють і обкрадають легковажного Флавіуса, доводячи його зрештою до повного розорення. Цікаво зазначити, що Генрі Четтл не наводить детальних описів техніки ошуканства чи механізму махінацій (як, приміром, його сучасник Роберт Грін⁹), він лише констатує факт обману та обкрадання. Крім того, добре розуміючи усю складність стосунків між людьми, зокрема між господарем та слугою, автор намагається продемонструвати, що не лише слуга цілком залежить від свого господаря, але й господар інколи може зазнавати великих втрат через шахрайство свого слуги.

У другій історії розповідається про службу головного героя у маклера і торговця старими речами. Пірс ділиться власними спостереженнями стосовно маклерської справи, яку він називає “тайнством”. Суттю будь-якої угоди, зазначає герой, є обман, а витівки маклера дуже нагадують трюки фокусника¹⁰. Зав’язкою цієї колізії слугує сварка між маклером і лихварем. “Погане товариство, – зауважує з цього приводу Пірс, – ніколи не витримувало тривалого іспиту часом”¹¹. Ділки “злочинського світу” вирішують діяти поодиночі. Зокрема маклер разом зі своїми підручними збирається провести тайну аферу, однак Пірс порушує їхні плани і викриває пройдисвітів. Викриття злочинської зграї є кульмінаційним моментом цієї історії. Маклер та його спільники одержують заслужене покарання: самі вони потрапляють до в’язниці, а їхнє майно відкрито розпродається. Отже, як бачимо, у цьому оповіданні має місце традиційна для повчальної літератури схема – зло покаране, добро торжествує.

Третя історія з життя “кримінального” світу знайомить читача з родиною лихваря. В експозиції автор наводить загальну характеристику ситуації, що склалася в цьому багатому домі, де Пірс має служити водночас двом господарям: хазяїну та його дочці. Намагаючись догодити обом, слуга змушений виявляти подвійну старанність і винахідливість. Зав’язкою слугує конфлікт, що виникає на матеріальному ґрунті між батьком-лихварем Улпіаном та дочкою-марнотраткою Урсулою. Розмірковуючи з цього приводу про стосунки “батьків і дітей”, оповідач зазначає, що одні “надзвичайно втомилися здобувати”, а інші “продовжують невтомно витрачати”¹². Кульмінаційним моментом слугує зрада Урсули, котра, втомившись від щоденних батьківських нотацій про ощадливість, від численних заборон, від домашнього розпорядку, що обмежує її свободу, вирішує позбавитись свого батька, щоби стати єдиною власницею його скарбів. З цією метою вона вступає у змову з Флавіусом. Фінал цієї історії виявляється дуже сумним: спочатку гине батько, потім накладає на себе руки дочка, а все їхнє майно конфіскується. Ця історія демонструє згубну владу золота над людськими душами, вона змальовує, як Жадібність руйнує родинні стосунки.

Четверте оповідання “кримінального” характеру знайомить читача з діяльністю митної служби. При цьому митник Петруччо, якому протегує високий покровитель – Селінус, постає як злісний порушник закону. Потрапивши в біду і переховуючись у лісі, Селінус звертається до митника з проханням, аби той допоміг йому виїхати за межі Фракії. Однак аморальний Петруччо, прагнучи додаткового зиску, зраджує свого колишнього покровителя. Щоправда згодом зрада розкривається і Селінус убиває продажного дворушника. Сюжетна лінія, що концентрується навколо ганебних вчинків безчесного митника, по суті, перехрещується з “високою” сюжетною лінією, яка висвітлює поневіряння Селінуса. Отже, як бачимо, вставні історії вливаються у єдиний магістральний романний сюжет і збагачують змістове поле художнього твору низкою різноманітних тем та мотивів.

Цікаво зазначити, що майже всі господарі Пірса, які прагнули збагачення нечесним шляхом, врешті-решт ставали жерт-

II. Історико-літературний процес

вами власних вад. Кожного з них спіткала лиха доля. Нагла смерть незрідка змальовувалася на сторінках пізньоренесансних творів, і Г.Четтл звертається до цього популярного мотиву, щоб наочно показати, якою є розплата за зло, заподіяне іншим.

Епілогом роману Четтла слугує пасторальна сцена. Вона повертає читачів у той пасторальний оазис, який був змальований у пролозі. Розповідь про життєві мандри Пірса Простака виявляється своєрідною багаторівневою макроструктурою, яку обрамлює пасторальна канва. В епілозі перед читачем знову постають два корінних пастухи, які уважно слухали Пірсові історії і стомилися, спостерігаючи за складними перипетіями людської долі. Знайомство зі звичаями тих, хто живе у великих містах, справило на пастухів гнітюче враження і остаточно переконало їх, що тільки сільське життя на лоні природи спроможне дати людині відчуття гармонії, спокою і щастя. Сам Пірс, поневірянням якого прийшов кінець тільки тоді, коли він опинився у пасторальному локусі, теж добре усвідомлює численні переваги такого способу життя і з радістю приймає його.

---

¹Лунатов А.В. Формирование польского романа и европейская литература. – М.: Наука, 1977. – С.116.

²Там само.

³Chettle H. Piers Plainness // The Descent of Euphues: Three Elizabethan Romance Stones: Euphues, Pandosto, Piers Plainness. – Cambridge, 1957. – P.125.

⁴Лунатов А.В. Цит. вид. – С.125.

⁵Пастушенко Л.И. Принцип изображения “среды” в испанском плутовском романе // Проблемы метода, жанра и стиля в зарубежной литературе. – Днепропетровск, 1977. – С.4.

⁶Chettle H. Op. cit. – P.129.

⁷Ibid. – P.173.

⁸Ibid. – P.138.

⁹Відомий елизаветинський літератор Роберт Грін протягом 1591–1592 років опублікував три конні-кетчерівські памфлети (“Славетне викриття шахрайства”, “Друга і остання частина конні-кетчерства” та “Третя і остання частина конні-кетчерства”), в яких детально описав шахрайські прийоми та дуже ретельно висвітлив техніку ошуканства. Дет. див.: Василюк К. Конні-кетчерівські памфлети Р.Гріна в контексті елизаветинської памфлетистики // Ренесансні студії. – Запоріжжя, 2000. – Вип.4. – С.22-30.

¹⁰Chettle H. Op. cit. – P.144.

¹¹Ibid. – P.145.

¹²Ibid. – P.157.